

УДК 1 (091)

В.І. ДОДОНОВА

ВПЛИВ МЕТОДОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ НА СОЦІАЛЬНУ РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО ТИПУ

Додонova Віра Іванівна – кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії Донецького національного університету

Розглядається вплив постмодерністської парадигми на постнекласичну методологію осягнення соціального світу. Аналізуються основні постмодерністські концепти: плюральність, деконструкція, номадичне мислення, ризома, невизначеність.

Ключові слова: постнекласична раціональність, постмодернізм, методологія, плюральність, гранднарратив, деконструкція, ризома.

Рассматривается влияние постмодернистской парадигмы на постнеклассическую методологию постижения социального мира. Анализируются основные постмодернистские концепты: плюральность, деконструкция, номадическое мышление, ризома, неопределенность.

Ключевые слова: постнеклассическая рациональность, постмодернизм, методология, плюральность, гранднарратив, деконструкция, ризома.

Influence of postmodernism on postneklasik's methodology of understanding of social world is considered. Basic postmodernism concepts are analyzed: plurality, deconstruction, nomadic thought, rhizome, vagueness.

Keywords: postneklassik's rationality, postmodernism, methodology, plurality, grand narrative, deconstruction, rhizome.

© В.І. Додонova, 2012

Новітні віяння у суспільствознавстві демонструють перехід до типу соціальної раціональності, який прийнято називати постнекласичним і який принципово відрізняється від класичних і навіть некласичних зразків наукового мислення. Формуванню цього типу в значній мірі сприяли глобалізаційні процеси, інформаційна революція, зміни у соціальній структурі «мереженого суспільства», розповсюдження синергетичної методології. Не останнє місце серед цих факторів займає й постмодернізм.

Вплив його на постнекласичну раціональність настільки очевидний, що деякі дослідники навіть ототожнюють обидва «пост». У цілому погоджуючись з віднесенням філософії постмодернізму до постнекласики, водночас хотілося б вказати, що остання не може бути зведеною тільки до постмодерністських експлікацій. За своїм обсягом постнекласика набагато ширша за постмодернізм і включає в себе постметафізику (у т.ч. комунікативну філософію), когнітивістику, постнекласичну науку, зокрема синергетику тощо. Не слід також забувати про «вкраплення» класичних і некласичних складових, конфігурації яких збагачують патерн постнекласики і не дозволяють звужити зміст цього типу раціональності лише до постмодернізму.

Метою даної статті є виявлення ключових методологічних досягнень постмодернізму, які суттєво вплинули на стан постнекласичної соціальної раціональності.

Ця проблема була у фокусі досліджень таких українських філософів, як В.Лук'янець, О.Соболь, В.Гриб, Л.Озадовська, С.Куцупал, М.Култаєва, Л.Ситніченко тощо.

З самого початку відзначимо, що, постмодернізм, як філософський феномен, не може розглядатися в

якості «моноліту». Він об'єктивується в широкому віялі різноманітних (як за критерієм модельованої предметності, так і за методологією, що використовується) проектів, серед яких найбільш значущими є текстологічний, номадологічний, шизоаналітичний, нарратологічний, генеалогічний, симуляційний, комунікаційний тощо. Тому постмодернізм навіть не намагається декларувати себе в якості єдиної і цілісної філософської стратегії, уніфікованої за своїми оригінальними підставами, методами і цілями. «Постмодерном, – писав Ж.Ф.Ліотар, – є те, що всередині модерну вказує не на уявному в самому уявленні; що відмовляється від втіхи гарних форм, від консенсусу смаку, який дозволив би разом відчувати ностальгію за неможливим; що перебуває в безперервному пошуку нових уявлень не для того, щоб ними насолоджуватися, але для того, щоб краще відчути, що є і дещо неуявне» [1, с.7].

І все ж таки, незважаючи на наведені вище аргументи, постмодернізм може бути оцінений як певною мірою конституційований феномен, що має безперечний парадигмальний статус. Це уможливлено завдяки тому, що постмодерністська програма філософування, по-перше, випрацьовує власну модель бачення реальності, яка ґрунтується презумпціями її атрибутивної хаотичності і визначальної семіотичної артикульованості («постмодерністська чуттєвість» як настанова на сприйняття реальності в якості хаотично фрагментованої і семіотизованої, навіть до постулювання знаково артикульованого способу існування як єдино можливого); по-друге, формує специфічні ідеали, норми опису і пояснення світу, рефлексивно осмислені в постмодерністській нарратології і такі, що полягають у принциповому програмному плюралізмі, та ідеали і норми організації знання, що знаходять

свій вираз у програмному когнітивному релятивізмі, що ґрунтується на концепції занепаду гранд-нарративів.

Незважаючи на те, що деякі автори характеризують постмодернізм як «квазіфілософію», філософський постмодернізм виконує в постсучасному духовному житті функції, які природно притаманні філософії. Насамперед, у філософії постмодернізму шліфуються понятійні засоби, які необхідні для адекватного описування нелінійних процесів, що відбуваються в галузі соціального, культурного, політичного життя.

На думку німецького філософа Вольфганга Вельша, підставою для вичленування видів та періодів постмодернізму може виступати ставлення до плюральності. «Плюральність, – пише він, – це кредо постмодернізму, ...постмодерністом у строгому сенсі є той, хто, безумовно, визначає таку плюральність з її принциповою позитивністю, мислить цілком на її основі та послідовно захищає її від внутрішніх спотворень так само, як і від зовнішніх атак. Це – програмне завдання філософського постмодерну» [2, с.48].

Постмодерн, на думку В.Вельша, існує в трьох іпостасях: а) дифузний, б) анонімний, в) точний. До анонімного постмодерну Вельш відносить усіх тих теоретиків, котрі не декларують і не визнають своєї позиції за постмодерну, але фактично мислять, виходячи з усвідомлення нездоланності і позитивності плюральності (Л.Вітгенштейн, Т.Кун, П.Фейєрабенд, Г.-Г.Гадамер, Ж.Дерріда, Ж.Дельоз). «До хисткого спектра дифузного постмодернізму, – пише він, – я зараховую натомість усіх тих, кого в журналістському сенсі нарекли «постмодерністами» і хто скористався з того, що скінчився і розвинув різновид постмодерної практики, однак не розвинув жодної чи жодної задовільної теорії цього перелому, що й позначилося на їхній практиці» [2, с.103]. Найбільш наукоподібним є точний постмодернізм, який сприймає смислову фігуру плюралізму, що стала спочатку нездоланною в інших смислових площинах, насамперед у науці, по-філософському аналізує її, розумово проникає в неї та культурно захищає її. У ньому сягає свого здійснення смислова структура плюралізму, характерна для модерну ХХ століття. До точного постмодернізму слід, насамперед, віднести Ж.-Ф.Ліотара, Ж.Бодрійара, М.Фуко.

Найважливішим моментом постмодернізму є застосування деконструкціоністської методології, яка забезпечує свободу умоглядних побудов від необхідності їх центрації навколо того чи іншого стрижня. Той тип аналізу, в якому критик ніби повторює основні структури дискурсу, для того, щоб потім прищепити їм свої власні настанови, не є новим для західної філософії; він відомий під назвою інтерпретативної стратегії. Однак у рамках деконструкції цей підхід набуває неповторної своєрідності, що й дозволяє говорити про особливу логіку «палеонімії/щеплення». Суть цієї логіки полягає в особливому підході до понять і концептів, у незвичному способі категоріальної трансформації. На думку Ж.Дерріда, «деконструкція полягає не в переході від одного поняття до іншого, а в пере-

вертанні їх концептуального порядку і в прагненні зробити його артикульованим» [3, с.212]. Щеплення якраз і використовується для реалізації цього базового устремління деконструкції – намагання перевернути традиційні бінарні опозиції західного дискурсу – формально-логічні, діалектичні, міфологічні, з метою акцентувати основну увагу на тому, що вважалося другорядним. Деконструкція має наступний алгоритм дії: 1) виокремлення опозиції, 2) вирівнювання обох її складових, 3) розгляд опозиції на максимальному віддаленні, що дозволяє судити про її можливість чи неможливість.

«Деконструкція – це не просто розвиток того чи іншого типу критичної діяльності, це завжди запитання про витоки. Необхідно мати на увазі, що рух критики – це рух негативний, заперечуючий за своєю суттю... Деконструкція ж має стверджувальні цілі, і її не можна зводити тільки до жесту заперечення» [4, с.145-146]. Дерріда емоційно запитує себе і сам відповідає: «Чим є деконструкція? – Та всім! Що таке деконструкція – та ніщо!» Незважаючи на останнє зауваження, деконструкція складає понятійне ядро постмодернізму, хоч Дерріда і відмовляється від практики наклеювання ярликів у вигляді різноманітних «ізмів» – деконструкціонізму, постструктуралізму, постмодернізму...

Справа в тому, що будь-який «ізм» передбачає певний порядок, систему, цілість; деконструкція, натомість, розбиває всілякі порядки, системи, цілості. «Ізми» логоцентричні – деконструкція бореться з логоцентризмом. «Ізми» метафізичні – деконструкція підриває метафізику. Це призводить до того, що багато хто сприймає деконструкцію (і постмодернізм), як підступний напад на всю гуманістичну і християнську традицію Європи, як нігілістичний рух, що підриває всі істини та цінності. Деконструктивістська методологія наполягає на тому, що простір культури не має чітко визначеного центру; його можна уявити як «поле вільної гри, тобто поле нескінченних заміщень у замкненості скінченого ансамблю; це поле уможливорює такі нескінченні заміщення лише тому, що замість того, щоб бути невичерпним полем, як це маємо в класичній гіпотезі, замість того, щоб бути розлогим, йому чогось бракує, бракує центру, який гальмує і надає підстави для гри заміщень» [5, с.469].

Отже, якщо погодитися з тим, що головними метафорами природи, історії, соціуму виступають хаос та ентропія, то тільки універсальний характер дискурсу, як інструмента формалізації проблемного поля будь-якої форми знання, зможе забезпечити варіанти перспектив існування без єдиного об'єднуючого центру, однією з форм організації якого є ризома.

Поняття ризоми розглядається в працях одного з фундаторів постструктуралізму, а згодом – і постмодернізму, Ж.Дельоза. На відміну від Ж.Дерріда, Дельоз приділяє значно менше уваги лінгвістиці і вводить поняття доіндивідуальних «номадичних сингулярностей» (тобто одиничностей, що кочують), які повинні замінити як класичні теорії суб'єкта, так і структуралістські теорії, пов'язані з аналізом означаючого. За Дельозом, найбільш вагомими філософськими творами слугують ле-

гітимації порядку, влади, офіційних інститутів, вибудовуючи все за ранжиrom, відповідним чином розподіляючи атрибути між різноманітними суб'єктами. Професійна ієрархія організована відповідно до «першого безгіпотетичного принципу»: ранг кожного тим вищий, чим він ближчий до цього принципу.

«Номадичне мислення» протистоїть «осідлому» розподілу атрибутів, спорідненому з мисленням класичного світу. Воно задає бачення світу, яке спирається на радикально альтернативні презумпції. Суть їх полягає в наступних характеристиках: а) розглядання предметності в якості аструктурної; б) трактування простору як децентрованого і відкритого для територіалізації; в) нове розуміння детермінізму, що ґрунтується на ідеї принципової випадковості сингулярної події; г) зняття самої можливості виокремлення опозицій зовнішнього і внутрішнього, минулого і майбутнього тощо; д) придання феномена смислу проблематичного статусу. Дельоза порушує питання про ставлення до світу, в якому буття не може усвідомлюватися людиною, оскільки буття змінюється і розповсюджується у всіх напрямках зі швидкістю, що перевищує наші здібності до усвідомлення.

Тому претензії класичної раціональності отримати закінчену картину буття є абсурдом. Дельоза зовсім не цікавить лінійне мислення класики з його вступом, аргументацією та висновками. Головне у філософській творчості – знаходження понятійних засобів, які адекватно виражають силове багатоманіття та рухливість життя. Його філософія сконцентрована біля центрального концепту – події та її «петлі зворотного зв'язку».

Розгортання номадологічної методології поступово формує комплекс власних постулатів, таких як ацентризм, недетермінізм. Термін «ризوما», запозичений Дельозом з біології, означає принципово позаструктурний і нелінійний спосіб організації цілісності, що залишає відкритою можливість для іманентної автохтонної рухливості. «Ризома не починається і не завершується. Вона завжди посередині, поміж речей, між-буття, інтермеццо» [6, с.30], – тобто єдиною константою існування визнається становище «між», як консистенція множин, що набуває конструкції клітки, поверхні для ковзання або мапи.

Якщо ризома передбачає «множинність начал», тобто заперечення всілякого «моно», то стає зрозумілою увага постмодерністів до будь-яких проявів плюральності. Постмодерне бачення світу – це бачення плюральності. Розмірковуючи про перспективи постмодерну, В.Вельш акцентує увагу на тому, що «...постмодерн хоч і трансформує модерн, але не завершує його і не перетворює його на антимодерн», більше того «...ніхто не хоче схопити за горлянку добропорядного татуса «модерн» і станцювати на його могилі весняний танок нового світу» [2, с.302]. Усі стратегії, що пропонуються постмодерном, мають визначатися на ґрунті множинності. Це повинно стосуватися і економічного життя (різноманіття форм власності), соціального життя (розвинуте громадянське суспільство), а також політичного життя (мультиідеологічність).

Звертає на себе увагу, що проблема плюральності в постмодернізмі є невід'ємною від проблеми суб'єкта. Адже саме суб'єкт є вихідним та кінцевим пунктом деконструкції світу як тексту. Суб'єкт у постмодернізмі – це, насамперед, одинична людина, а не суспільство, не колектив, не клас чи то нація. Варто зауважити, що постмодернізм виходить з двох фундаментальних припущень: епістемологічного та онтологічного. Перше припущення наголошує на тому, що свідомість – це особливий вид буття, воно є не його відображенням, а його конструкцією, яка якимось чином (переважно семіотичним шляхом) може співвідноситися з буттям поза свідомістю. Із переносу семіотичних характеристик на реальність народжується онтологічне припущення. Останньою реальністю поза свідомістю є індивіди (предмети і люди). Оскільки пізнання одиницостей можливе лише в сингулярних термінах, воно фіксує лише локальні ознаки і риси предметів (явищ), з'ясування всезагальних і універсальних ознак або рис явищ виходить за межі можливостей як окремої людини, так і соціальних груп.

При цьому важко не помітити, що в межах постмодернізму немає місця зацікавленому ставленню до «Іншого» у кантіанському сенсі (завжди ставитись до людини, як до цілі, і ніколи – як до засобу). Постмодернізм є таким типом культури, в якому людина тлумачиться не як суб'єкт діяльності, а, насамперед, як носій інтелектуальних технологій, як інтерпретатор текстів. Текст для постмодерніста стає альфою і омегою, початком і кінцем, виправданим у кожній деталі і несуттєвим у своїй інтенції. Парадигма постмодернізму аналізує не стільки «діяльнісні» аспекти людського життя, скільки обґрунтовує домінування особистих рис над соціальними. Це домінування виявилось таким сильним, що призвело до виникнення спільнот типу «маси», які не є реальним суб'єктом соціальних процесів.

Таким чином, теоретичним зображенням розчинення суб'єкта, навпаки, протиставляються компактні постаті суб'єктів, які не коригують, а просто провокують. Потойбіч цієї суперечки йдеться про суб'єктивність, яка не боїться множинності, а здатна на неї. На думку В.Вельша, тільки вона може відповідати нормативним домаганням постмодерної повсякденності.

Постмодернізм має своє бачення і розуміння мови. Якщо для модернізму було властиве розділення між означуваним і означаючим, то в постмодерністських практиках цього не існує. У фокусі постмодерністської уваги – алегорично насичений текст, який прочитується через інший текст. З точки зору Ж.Бодрійара, культура обумовлена моделями симуляцій. Це – дискурси, які не мають одвічного, початкового референта. Значення формуються не за рахунок співвідношення з деякими стандартами, з незалежною реальністю, а за рахунок співвідношення з іншими знаками. Ситуація постмодернізму – це існування одночасно безлічі кодів, які не опосередковуються єдиним метакодом.

Тому для постмодернізму характерним є поси-

лення ролі посередників, що переростає у м'який тоталітаризм відчужених відносин. «Деконструкція постмодернізму, – пише В.І.Гриб, – це однозначно і писання, і читання тексту. А текст – це не статична група знаків, а процес. Текст – це вже не текст, а елемент текстуальності, яка розглядається як процес створення та функціонування тексту. Текст і створюється, і прочитується кожною людиною, вносячи свої корективи, значущі моменти і смисли [7, с.89]. Постмодерністська деконструкція була критично загострена як проти раціональності, так і проти філософських текстів, що створювались у межах традиційної раціональності. На нашу думку, коректніше сказати, що постмодернізм дійсно критично переосмислює традиційну раціональність, але він перебуває у пошуках нових обріїв цієї проблеми, зокрема, постмодернізм наголошує на плюральності раціональностей.

На відміну від самовпевненої людини Модерну, яка цілеспрямовано створює власне світле майбутнє, постмодерніст дивиться водночас і назад – у минуле, і вперед – у майбутнє. «Людина постмодерну знає, що минуле здатне найнепередбаченішим способом нагадати про себе, особливо у тих випадках, коли воно ігнорується. Саме тому вона вдивляється в майбутнє без самовпевненості модерністів, без їх волі до влади. Вона зустрічає це майбутнє з великою невпевненістю, розгубленістю, скепсисом. Для неї воно подібне безодні хаосу утопічних надій, мрій, сподівань, страхів, загроз. Таке бачення майбутнього, мабуть, один з найпритаманніших поглядів Постмодернізму, найвластивіше для його носія сприйняття сучасної екзистенціальної ситуації» [8, с.32-33]. У свідомості постмодерністів епоха Модерну – це епоха сміливої впевненості, що науково-технічними засобами можливо докорінно трансформувати не лише соціально-економічний устрій, а й духовну природу людини.

Постмодернізм не відкидає наукової раціональності взагалі, і не ставить під сумнів раціональність як таку, він заперечує лише соціальну раціональність епохи модерну, її претензії на роль всезагальної характеристики культури. Визнаючи важливість наукової раціональності в сферах науки і техніки, а також у галузі економіки, постмодерністи вважають, що ідеал тотальної раціональності не відповідає духові гуманізму, цінностям гуманітарного пізнання. Саме абсолютизація раціоналізму призводить до дегуманізації особистості і є джерелом глобальних небезпек, ризиків, загроз людству. Ось чому модерна раціональність не має майбутнього, хоч вона ще володарює над нашою світоглядною свідомістю. Неможлива єдина для всіх часів і народів раціональність, бо проблема раціональності не має апріорного, метафізичного, загальнообов'язкового та загальноприйнятого рішення.

Постмодерністи стверджують, що філософське і наукове знання – це вид дискурсу, у зв'язку з цим світ слід ідентифікувати як текст, мову, сукупність дискурсів. Кожному текстуальному просторові може і повинен відповідати свій особливий тип міжтекстуального взаємозв'язку, свій кодекс раціональності, тобто система принципів, що ре-

гулюють міжтекстуальні взаємозв'язки в певному текстуальному просторі. Цей тип раціональності задається не класичною логікою, що регулює мисленнєві зв'язки всередині єдиного системного простору, а логікою, яка повинна відповідати ситуаціям, де різні типи системних зв'язків вимушені взаємодіяти між собою, тобто в ситуації багатоголосся або антагонізму. Це «мультиверсум текстів», пов'язаних один з одним нелінійними відношеннями, в кожному з яких проявляється свій тип раціональності. Саме тому в сучасній культурі представлено багато різних типів раціональності.

На думку В.Лук'янця, постмодерне мислення намагається звільнитися від таких позитивів, як Розум, Раціональність, Свідомість, Суб'єкт, Об'єкт, Істина. Безумовно, це не означає, що філософи-постмодерністи не оперують цими поняттями у своїх теоретичних шуканнях. Ні, вони надають їм іншого змісту і смислового навантаження, яке відрізняється від модерного змісту, що описує життя в світлій ідеї невизначеності. Але ідея невизначеності спричиняє за собою ряд фундаментальних переміщень, зокрема з'ясування характеру онтологічних, пізнавальних, моральних і естетичних опозицій: а) тотальності/фрагментарності; б) канонічності/неканонічності досвіду; в) особистісної присутності/безособистості; г) презентації/непрезентабельності; д) зауми/іронії; е) норми/анормальності; ж) офіційного/карнавального; з) трансцендентного/іманентного і ін. При такій постановці питання стало можливим наближення до полюсів невідомого і «чорних дір» [9, с.283-284].

Негативні оцінки постмодернізму межують з його неприйняттям та запереченням на особистісному рівні. Ми переконані, що кожна філософська течія, якою б несподіваною та гротескною вона б не була для оцінюючої її спільноти, виникає не на голому місці. Певно, щось існувало в суспільному бутті таке, що призвело до вразливого спотворення дійсності, до своєрідної реакції на колізії минулого та сучасності. «Постмодерн, – пише Кевін Харт, – це комплексна реакція на катастрофічні провали модерну... Голокост, ГУЛАГ, екологічна криза, яка губить життя наших дітей..., абсолютне зубожіння мільйонів голодуючих жителів третього світу» [10, с.23].

Підводячи підсумки, зазначимо, що нищівна критика проекту модерну є візитною карткою постнекласичної соціальної раціональності. Серед сучасних авторів часто лунають заклики до подолання модерну, до нівелювання цінностей модерну, які спричинили системні зрушення в біосфері, соціосфері, антропосфері. Світоглядний проект модерну і сам модерн, як його втілення, звинувачують у всіх проблемах, катастрофах, кризах нашого сьогодення. Дійсно, постмодернізм став соціальною, культурною, філософською відповіддю на надмірну раціоналізацію суспільних відносин. І тому зазначені вище особливості постмодерністської методології (принципова плюральність, відмова від гранднарративів, від централізму, деконструкція текстів, номадологічне мислення, визнання невизначеності) спрямовані на подолання цієї раціоналізації, на формування нової епістемічної ситуації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лиотар Ж.-Ф. Ответ на вопрос : Что такое постмодерн? / Ж.-Ф. Лиотар // Постмодерн в философии, науке, культуре. - Харьков, 2000. - С. 7-8.
2. Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш; [пер з нім. А. Л. Богачова, М. Д. Култаєвої, Л. А. Ситніченко]. - К. : Альтер-пресс, 2004. - 328 с.
3. Горных А. А. Деконструкция / А. А. Горных, А. А. Грицанов // Всемирная энциклопедия: Философия XX век / [главн. науч. ред. А. А. Грицанов]. - М. : АСТ, Мн. : Харвест, Современный литератор, 2002. - С. 212.
4. Деррида Ж. Позитив / Ж. Деррида; [пер. с фр. В. В. Бибихина]. - М.: Академический Проект, 2007. - 160 с.
5. Деррида Ж. Структура, знак і гра в дискурсі гуманітарних наук / Ж. Деррида // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. - Львів, 1996. - С. 469.
6. Делез Ж., Гваттари Ф. Ризома / Ж. Делез, Ф. Гваттари // Философия эпохи постмодерна [сб. переводов и рефератов]. - Минск, 1996. - С. 6-31.
7. Гриб В. І. Постмодернізм: основні способи філософствування і орієнтації в культурі / В. І. Гриб // Постмодерн: переоцінка цінностей [збірка наукових праць]. - Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. - С. 87-99.
8. Соболев О. М. Постмодерн і майбутнє філософії / О. М. Соболев. - К. : Наукова думка, 1997. - 188 с.
9. Кенінг П. Невизначеність / П. Кенінг // Енциклопедія постмодернізму / [за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора]. - К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. - С. 283-284.
10. Харт К. Постмодернізм / Кевин Харт; [пер.с. англ. К.Ткаченко]. - М. : ФАИР-ПРЕСС . - С. 272.